

„Una vera catholica fides”

Sáry Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom keresztényé válása a Codex Theodosianus tükrében. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 159 oldal*

A jelen ismertetésre kiválasztott mű címe a katolikus hit győzelemre juttatását jelentette, ami egyértelműen I. (Nagy) Theodosius (Kr. u. 379–395.) császár nevéhez fűződik. A „Nagy” jelzőt először a Kr. u. 451-ben megrendezett chalcedóni zsinat használta, a minősítés az egyház szempontjából indokoltak is tűnik. A történészek értékelése ugyanakkor némiképpen árnyaltabb az említett uralkodó megítélésében. Nem hallgatható el ugyanis, hogy míg a birodalom keleti felében határozott, addig a nyugati-ban meglehetősen bizonytalan, befolyásolható uralkodónak mutatkozott. Theodosius igen jelentős mértékben Ambrosius milánói püspök befolyása alá került, aki 390-ben például ki is közösi tette az uralkodót, erőszakos és véres összetűzések árán érte el sikerét, vagyis teremtett békét a birodalomban. Kétségtelenül kiemelkedő uralkodónak számít, az általa egyedül igaznak hitt vallás diadalra juttatásával jelentős új kultúrát is teremtett, azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy számos hagyományos, régi értéket semmisített meg. A Római Birodalom határain belül elterjedt vallások közül a legnagyobb jelentőséget kétségtelenül a kereszténység érte el. Sáry Pál, a Miskolci Egyetem Római Jogi Tanszékének docense munkájában azt vizsgálja, hogy a pogányság háttérbe szorítása, ezzel együtt a keresztény vallás egyre fokozottabb térnyerése, majd uralkodóvá válása hogyan követhető nyomon a Kr. u. 4–5. század jogi forrásaiban, különös tekintettel a *Codex Theodosianus*ra.

A Kr. u. 4–5. század a válságos helyzetben lévő birodalom életében rendkívül mozgalmas időszak: belső társadalmi harcok, külső támadások, a birodalom kettéosztása, pogány–keresztény ellentétek színesítik a képet. A szerző elsőként mutatja be magyarul és tudományos igényvel ezen bonyolult történelmi időszak vallási küzdelmeit, a jogi források tükrében pontosan nyomon követheti a folyamatot, amelynek eredményeképpen a kereszténység a birodalom uralkodó vallásává válik. A szerző tanulmányát hat, témája szempontjából nagyon is lényeges kérdéskör vizsgálata köré rendezi, melyek a következők: I. A pogányság felszámolása (7–24. old.); II. A keresztény szellemiség és értékrend megszilárdítása (25–42. old.); III. A keresztény vallás védelme (43–58. old.); IV. A hit tisztaságának és az egyház egységének a védelme (59–76. old.); V. Az egyház jogi helyzetének rendezése (77–106. old.); VI. A zsidók helyzetének szabályozása (106–115. old.); a VII. fejezet a vizsgálódások tanulságait összegzi (116–127. old.). A kötetet időrendi táblázat, a szükséges mutatók, majd imponálóan gazdag bibliográfia zárja.

A kötet fontos érdeme, hogy világos és közérthető módon fogalmaz, ugyanakkor tudományos igényvel kezeli témáját. Pontos forrás- és szakirodalmi hivatkozásokkal vázolja fel a kereszténység és a pogányság küzdelmeinek utolsó fázisát, különös tekintettel az egyes császárok sajátos céljaira és olykor egyedi módszereire, amelyek segítségével győzelemre juttatták az új vallást, a kereszténységet. Külön dicséretesnek tartom, hogy az idézett törvényrészleteket Sáry Pál minden esetben le is fordítja, ami nem csupán a latinul nem tudók miatt lehet fontos, hanem a fordítás köztudottan egyben interpretáció is, tehát szintén vall a tekintetben is, hogy ő maga hogyan értelmezi az

egyek antik szöveghelyeket, s milyen magyar kifejezéssel adja vissza a kérdéses jogi *terminus technicus*okat.

A szerző vizsgálódását II. Theodosiuszal (408–450) kezdi, természetesen később sorra kerülnek – legalábbis érintőlegesen – korábbi, idevágó események is. Az elemzések – ahogyan a cím is ígérte – jogi szempontokra koncentrálnak, véleményem szerint helyenként a jobb megértést segítő né a történeti vonatkozások árnyaltabb figyelembevételére is. Természetesen szó sincs arról, hogy végig kellene követni a keresztény vallás sorsát a Római Birodalomban való megjelenésének kezdetétől a győzelemig, de előzményként néhány alapvető jellemző megemlézése élesebb megvilágításba helyezhetné a folytatást.

A jogi források vallatása előtt tisztázandónak vélem azt a kérdést, hogy a kereszténység esetében Róma szakított azzal a korábbi magatartásával, miszerint az idegen vallások irányában toleranciát mutatott, és készséggel befogadott a Római Pantheonba idegen isteneket kultuszukkal együtt. Maguk a keresztények a fennálló rendhez az „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré!” krisztusi jelmondat értelmében elfogadással viszonyultak. Mi volt az alapja akkor a fenntartásoknak, miből fakadtak a kifejezett ellenérzések, mi indította el a határozott üldözést, illetve Diocletianus uralkodása idején a keresztény vallás kiirtására tett kísérletet? A kereszténység köztudottan misztériumvallás, az ilyen kultuszokkal szemben már korábban is éltek ellenérzések, éppen a szertartások és a beavatás titkossága miatt. Társadalmi helyzetüket tekintve az új vallás követői között számosan voltak alacsony származású, szegény sorsú elemek, sőt rabszolgák is. Maga ez a tény, valamint az általuk hangoztatott antiplutokrácia (gazdagság ellenesség) vívta ki a társadalom felsőbb rétegeinek ellenszenvét. Sikerral manipulálták a közvéleményt a papok és a különféle kultusztárgyak készítői, ez utóbbiakra a keresztényeknek egyáltalán nem volt szükségük. Üldöztetésük vo-

natkozásában a fennmaradt források adatai gyakran túlzóak, a keresztény szerzők, sőt maguk a keresztények is olykor jelentős túlzással igyekeztek vallásukat üldözöttnek feltüntetni. A kereszténység üldözése valójában békés időszakokkal váltakozott. RenDELETEket elsőként Diocletianus hozott ellenük Kr. u. 303–304-ben. Mi lehetett az ellenük irányuló támadások esetében a hivatkozási alap? Ehhez két fontos fogódzó is akadt: egyik a tiltott gyülekezés, ami nem csupán rájuk vonatkozott, viszont ők lépten-nyomon megszegték. A másík az egyes császárok által megkövetelt, különleges, isteni tisztelet, vagyis a császárkultusz. Ez utóbbi a keresztények esetében vallásuk tilalmába ütközött, tehát értelemszerűen megtagadták. A két említett vád alapján bármikor felléphettek ellenük.

A további néhány megjegyzésem a téma árnyaltabbá tételéhez kapcsolódik, és semmit nem von le Sáros Pál tanulmányának értékéből. Érdekes a babonáság szerepe a római vallásban (14. skk.), illetve annak újszerű értelmezése. Az ókor embere mindig is babonás volt, sőt a vallási szertartások is tartalmaznak idevágó elemeket, ilyen módon – a vallástörténészek szerint is – olykor problémát jelent a határ megvonása a vallásosság és a babona között, néha csupán mennyiséginek látszik a különbség. A jósokra, álomfejtőkre, csillagjósokra vonatkozó elutasítás (15. skk.) meglepő hasonlóságot mutat a mezőgazdasági szakíróknál olvasható tanácsokkal, akik a birtokot irányító *vilicust* óvják az efféle szemfényvesztők csalásaitól. Az idősebb Cato munkájában a következő intelligenciával él: „*Haruspicem, augurem, hariolum, Chladeum ne quem consuluisse velit.*”¹ A család vé-

¹ „Béljós, madárjós, álomfejtő és csillagjós véleményét ne kérdezze meg!” A témához lásd még: Maróti Egon: *A jósokra vonatkozó tilalom Catónál*. Antik Tanulmányok, 3. (1956) 83–91.; Hoffmann Zsuzsanna: *A jósok és a jóslás Plautusnál*. In: Sarkady János (szerk.): *Az antik társadalomtörténet problémái*. Debrecen, 1982. 151–169. A jóslással kapcsolatos

delme (30. skk.) kapcsán Augustus családjogi törvényei vonatkozásában meg kell jelezni, hogy az erkölcsi rend helyreállítása és védelme mellett Augustusnak nem titkolt célja volt a *senatori* és a lovagrend összeolvasztása házasságok révén, továbbá a polgárháborúk viharaiiban megcsappant lakosság létszámának növelése s ennek érdekében a gyerekvállalás ösztönzése. Ez utóbbi különösen állt az előregedett, gyermektelen *senatori* családokra, amelyek közül többet a kihálás fenyegetett. Hasonló mögöttes célzattal léptette életbe a *princeps a ius trium puerorum* jogát is, továbbá demográfiai gondokra utal a később (Traianus alatt) bevezetett *alimentatio* rendszerre is. A *patria potestas* (37. old.) gyakorlata, mondhatnánk, római jogi specialitás, de az élet és halál feletti jog valójában elmélet, ennek gyakorlati alkalmazását számos módon korlátozták, ahogyan a gyermekkitételt is. Ez utóbbi vonatkozásában a társadalmi normák alapján elvárás volt az egészséges fiúgyermek felnevelése, ugyanez állt az első leányra is.² A színészet mint foglalkozás megítélésében a római társadalom nagyon is konzervatív volt, római polgár esetében a színpadi tevékenység *infamiát* vont maga után. Ez a megbélyegző büntetés – a dolog súlyát illusztrálандó – járt például a katonaszökevényeknek, illetőleg a hazaárulóknak. Ilyen módon a színészek, zenészek, táncosok és *mimák* a köztársaság korában is idegenek (görögök) és zömmel rabszolgák voltak.³ A keresztények zsidó hitre térítése és viszont (53. skk.) kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy a zsidó vallás – eltérően számos másiktól – eredendően

nem volt térítő vallás, a császárkor adott periódusában némiképpen más volt a helyzet. Az ókori judaizmusra jellemző kizárólagosságra való törekvés azonban nem zárja ki az esetleges áttéréseket. Kiemelendőnek tartom a tanulmány folytatásában (65. old.) az eretnekség vizsgálatát és az egyes irányzatok példásan precíz sorra vételét.

A zsidó vallás védelme (107. old.) kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a keresztények alkalmazkodásával szemben a zsidók nem igazán segítették a békés egymásmellettséget. Számos alkalommal egyértelmű jelét adták különállásuknak, vallási tilalmakra hivatkozva olykor szinte államot alkottak az államban. Aligha véletlen, hogy Claudius császár levelében⁴ tőle szokatlan szigorral utasítja Alexandria polgárait és a zsidókat az ellenségeskedés megszüntetésére. Hadrianus császár a különösen súlyos, véres zsidó felkelést követően (Kr. u. 135.) Jeruzsálemet római telepések számára *Colonia Aelia Capitolina* néven építtette újjá, miközben a zsidókat kitiltatta saját korábbi fővárosukból. Sőt, Judeát a nevéől is megfosztotta, Provincia Syria Palestina néven szervezte újjá, s ezt követően indult meg a zsidók nagyarányú szétszóródása részben keleti, részben nyugati irányba.

Sáry Pál avatott jogásként nyúl témájához, feldolgozása igényes, forráskezelése pontos, stílusa világos és közérthető. Kötete bátran ajánlható mind a szakembereknek, mind pedig a téma iránt érdeklődő, igényes olvasóknak.

HOFFMANN ZSUZSANNA

fenntartásokról bősséggel értekezik Cicero: *A jóslásról* című munkájában (magyarul: Szeged, 2005., ford. Hoffmann Zsuzsanna).

² Lásd még: Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, 1996. 37.; uő.: *Ius privatum*. Budapest, 1998. 30. skk.

³ A kérdéshez lásd még: Hoffmann Zsuzsanna: *A színészek és a színjátszás a Plautus-korabeli Rómában*. Antik Tanulmányok, 30. (1983) 207–218.

⁴ Szövegét magyarul lásd: Borzsák István (szerk.): *Római történeti chrestomathia*. Budapest, 1963. 217–220.